

معرفی کتب چاپی

جغرافیائی دوران قاجار*

جوان - صنفی نژاد

قسمت ششم

امید میرزا حسین خان

مهندس السلطان

اصول جغرافیای عالم موسوم به فرهنگ مظفری، مخصوص کلاس پنجم و ششم مطابق بزرگام رسمی وزارت حلیله معارف به سک حیدر، چاپ چهارم، سنگی، نستعلیق، نقشه دار، اندازه ۲۷×۲۵ سانتیمتر، دو ستونی، ۵۲ صفحه، طبع مطبعه علمیه، طهران، صفر ۱۳۴۲ ق.، تحریر برضی الحسنی نرغاسی، محل فروش: طهران، کتابخانه مظفریه.

جغرافیای امید، از تکالیف سال پنجم و ششم مدارس ابتدائی ایران، دوره چهارم، طبع اول، اصفهان، ۱۳۴۲ ق.، ۱۳۰۳ ش.، مطابق بزرگام وزارت حلیله معارف، مقدمات جغرافی و اصطلاحات آن، جغرافیای طبیعی و سیاسی و اقتصادی ایران، جغرافیای طبیعی و سیاسی سطح قطعه، اندازه ۲۶×۲۵ سانتیمتر، سنگی، نستعلیق، دو ستونی، ۷۰ ص. (پایان چاپ کتاب ۲۵ محرم ۱۳۴۳ ق.، چاپ مطبعه گلشمار، قیمت چهار قران و دهساعی).

*
آقای مهندس السلطان معلم جغرافیا و ریاضی در سال ۱۳۴۲ ق. (۱۳۰۲ ش.) چاپ چهارم کتاب خود را منتشر می سازد (روی - جلد چاپ پنجم، داخل کتاب چاپ چهارم صفر ۱۳۴۲) و ظاهراً از سال ۱۳۳۸ ق. به چاپ جغرافیای (فرهنگ مظفری) مبادرت ورزیده است. وی در سال ۱۳۴۶ ق. (۱۳۰۷ ش.) در چاپ هفتم کتاب خود تجدید نظر نموده و آن را خلاصه می نماید که شرحش خواهد آمد.

*
میرزا حسن خان امید، رئیس معارف و اوقاف اصفهان بوده، وی به اتفاق جمعی از معارف خواهان اصفهان برای مستغنی نمودن کتب کلاسیک معارف اصفهان و تهیه آن به ارزان ترین قیمت اولین گام را که عمارت از تالیف کتاب مذکور باشد برداشته تقدم مدارس می نمایند.

کتاب مذکور شامل دو قسمت است، قسمت اول شامل کلیات جغرافیائی، جغرافیای طبیعی، ساسی و اقتصادی است که اصطلاحات هر قسمت جداگانه مشخص (ص. ۲-۱۶) سپس به بیان اطلاعات کلی و شناختی قاره های پنج گانه و کشورهای مربوط به هر قاره پرداخته و تا پایان کتاب صفحه ۵۲ ادامه می یابد.

کتاب شامل سه قسمت به شرح زیر است:
قسمت اول: مقدمات، تعریف، تقسیمات، هیأت، سطومه نسبی، جهات، دوائر موهومه (مدارات و نصف السهارات)، مناطق خصه، کره و نقشه جات، اصطلاحات جغرافیائی، تقسیمات عمده سطح زمین، افانوسها، خشکیها، آب و هوا و مذاهب. ص ۱۳-۲
قسمت دوم: ایران، جغرافیای تاریخی، جغرافیای طبیعی، اسامی کوههای مهم در حدود با ذکر ارتفاع از سطح دریا، سطوط، بحیرات، کویرها، جغرافیای سیاسی، ایالات عمده ایران، تقسیم ایالات و ولایات با شرح کوتاه و معرفی قصات. حکومت نشین های ایران، جغرافیای اقتصادی ثروتی، تجارت، نقشه مملکت ایران. ص ۴۱-۱۳
قسمت سوم: جغرافیای طبیعی و سیاسی سطح قطعه عالم به اختصار همراه با نقشه قاره ها. ص ۷۰-۴۲

اطلاعات مربوط به کشور ایران از صفحه ۲۶ آغاز و تا صفحه ۳۹ ادامه می یابد، در صفحات مذکور محصری از اطلاعات طبیعی، سیاسی و اقتصادی ایران بدست داده و به نقشه از ایران نیز در صفحات مذکور مشاهده می گردد.

* لازم به تذکر است که آخرین مقاله از این بحث است و دوره بعد از انقراض قاجار را نیز شامل می شود.

مهندس السلطان :

جانب چهاردهم ، سنگی ، مصور ، نقشه‌دار ، اندازه ۲۷×۲۱ سانتیمتر ، ۴۶ صفحه ، به انضمام نقشه رنگی ایران ، نوشته حسین میرخیای ، ۱۳۴۸ ق . (۱۳۵۸ ش .) چاپ مطبعه سعادت و احوان کتابچی . حق طبع مخصوص شرکت مطبوعات .

در طبع مذکور تحدید نظر و تصرفات لازم در رابطه با وقایع بعد از جنگ به عمل آمده ، آقای مهندس عبدالرزاق بغایری تقریظی بر آن نوشته است .

کتاب مذکور دارای تقسیم بندی زیر می باشد :

مقدمت جغرافی ، اصطلاحات جغرافی ، جغرافیای اقتصادی و ضعی و سیاسی پنج قطعه عالم ، جغرافیای ضعی و سیاسی و اقتصادی ایران . قسمت سوم که مربوط به جغرافیای ایران است از صفحه ۳۰ تا ۴۶ ادامه می یابد که ضمن معرفی جغرافیای طبیعی ایران به بیان مختصر ایالات و ولایات پرداخته و در پایان مختصری درباره ایلات معنر ایران بیان داشته است . کتبه مطالب کتاب از آغاز تا پایان در ۱۸۲ موضوع طبقه بندی شده است .

*

گل کلاب حسین

مجموعه امیر ، دوره جغرافیا ، جلد سوم ، آسیا ، ایران و اقیانوسیه ، برای سال سوم متوسطه ، چاپ دوم ، با تحدید نظر ، فروردین ۱۳۵۸ (ش .) ، تهران ، ناصریه ، کتابخانه علمی ، رفعی ، ۳۲۳ ص . آ کتاب دارای سه قسمت به شرح زیر است :

قسمت اول ، آسیا ؛ وضع طبیعی ، جمعیت ، تقسیمات سیاسی کشورهای مختلف .

قسمت دوم ، ایران ؛ ۱ - کلیات اوضاع طبیعی . ۱۶۰ ص

۲ - جغرافیای سیاسی ایران (ایالات ، ولایات و شهرها) ۱۹۳ ص

قسمت سوم ، اقیانوسیه ؛ وضع طبیعی ، شناخت مناطق مختلف ، ۲۸۶ ص

(چاپ ۱۳۱۴ کتاب مذکور را نگارنده با مشخصات زیر در اختیار دارد :) .

مجموعه امیر ، دوره جغرافیا ، جلد سوم ، آسیا و ایران ، برای سال سوم دبستانها ، (بر طبق پروگرام ۱۳۱۰ وزارت جلیله معارف) ،

ضع پنجم با تحدید نظر ، (۱۳۱۴ ش .) ، اندازه ۲۱×۱۴ سانتیمتر ، ۲۱۰ ص ، سربلی ، تهران ، شرکت مطبوعات ، محل فروش : خیابان ناصریه ، شرکت مطبوعات ، مطبعه اقبال و علمی .

قسمت اول : آسیا (کلیاتی درباره شناخت ممالک مربوط) .

ص ۱۲۰ - ۲

قسمت دوم : ایران (شناخت طبیعی و جغرافیای سیاسی ایران) .

ص ۲۱۰ - ۱۲۱

*

قاعده تبدیل سالهای میلادی به هجری نیز گفتگو می نماید .
در فصل چهارم از تعداد وزارتخانهها ، ادارات ، خطوط تلگرافهای عمده ایران را مورد بحث قرار می دهد .

جغرافیای جدید فرهنگ (مطبوعی) ، مخصوص کلاس پنجم و ششم مدارس ابتدائی ، مطابق پروگرام رسمی وزارت جلیله معارف ، اولین جغرافیایی که بر طبق تقسیمات بعد از جنگ نوشته شده ، چاپ هفتم ، سربلی ، مصور و نقشه‌دار ، اندازه ۲۷×۲۱ سانتیمتر ، دو ستونی ، ۳۳ ص . ، چاپ مطبعه خاور ، لانه زار ، تهران ، ۱۳۵۷ ش . ، محل فروش : کتابخانه علمیه مطبوعی .

کتاب مذکور شامل سه قسمت است :

مقدمه و تعاریف و اصطلاحات جغرافیایی . ص ۸ - ۲

جغرافیای طبیعی و سیاسی قاره های پنج گانه . ص ۲۶ - ۸

جغرافیای ایران . ص ۲۳ - ۲۷

در پایان دارای نقشه ای است سیاسی از ایران که در سال ۱۳۵۴ ش . توسط " رضا مهندس " به دستور اداره نقشه وزارت معارف ترسیم گردیده است .

*

میرزا سید باقرخان

اصول جغرافیای جدید عالم ، جهت کلاس سوم و چهارم مدارس ابتدائی ایران ، مطابق آخرین پروگرام وزارت جلیله معارف ، چاپ سیم ، ۱۳۵۷ ش . ، سنگی ، نستعلیق ، دو ستونی ، نقشه دار ، ساسی ، اندازه ۲۵/۵×۱۶/۵ سانتیمتر ، ۴۰ ص . ، خط نوام الکتاب ، حق طبع محفوظ و مخصوص کتابخانه نهضت شرق ، تهران .

کتاب مذکور که تا سال ۱۳۵۷ ش . (۱۳۴۶ ق .) بیست بار به چاپ رسیده است ظاهراً " در سال ۱۳۲۶ ق . اولین چاپ آن منتشر

گردیده است و ظاهراً " سه بار تحدید نظر کلی در آن شده چون در چاپ مذکور نوشته شده (دوره سیم) ، در سال ۱۲۹۹ ش .

(۱۳۳۹ ق .) اداره انطباعات وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه کتاب نامبرده را متناسب با برنامه جدید تشخیص داده و

دستور تدریس آن را در کلاس های دکور و انات مجاز اعلان می دارد .

میرزا سید باقرخان معلم علوم ریاضی و جغرافیا بوده و پس از جنگ بین الملل اول تغییراتی در کتاب خود داده است .

*

کتاب شامل سه قسمت است در آغاز تحت عنوان مقدمات اصلیه شناخت و حرکات زمین ، اصطلاحات جغرافیایی همراه با تصویر در

مورد ایران و مناطق خسته گفتگو می کند . ص ۱۳ - ۲

مطالب مربوط به ایران از صفحه ۱۳ آغاز می گردد ، جغرافیای طبیعی ، تقسیمات ایران ، ایالات ، ولایات و حکومت نشین های

ایران ذکر نموده و به صفحه ۱۸ خاتمه می یابد . از صفحه ۱۹ شرح قطعات پنج گانه آغاز شده و تا پایان کتاب همراه با نقشه ادامه می یابد .

*

منترجم همایون

جغرافیای رهنا ، جلد چهارم ، مخصوص کلاس های پنجم و ششم مدارس ابتدائی ایران ، موافق پروگرام جدید وزارت جلیله معارف ،

کتاب سوم در خصوص ولایات و ایالات ایران گفتگو می نماید که از ص. ۱۷۱ آغاز می گردد، توضیح تفصیلی هر یک از ولایات و ایالات، شهر حاکم نشین، شناخت جغرافیائی، سوابق تاریخی، آثار تاریخی، جمعیت، محلات، بازار، اماکن، شرحی درباره هر یک از بلوکات اطراف و اطلاعاتی از این قبیل.

(کتاب مذکور از یازده ولایت بزرگ و ۱۴ ولایت متوسط در صفحه ۱۷۲ و ۱۷۳ با ذکر شهر حاکم نشین آنها نام برده است، کتاب مورد استفاده نگارنده از ولایات طهران، آذربایجان، خراسان و سیستان، فارس، اصفهان و کرمان نام برده که به صفحه ۲۶۴ ختم می گردد و متأسفانه نفع آن ناقص است.)

*

گل گلاب حسین: (معلم طبیعیات و جغرافیای مدرسه مارک دارالفنون)

مجموعه امیر، دوره جغرافیا، جلد دوم، کلیات جغرافیا، اروپا، آفریقا، اقیانوسیه، برای سال دوم مدارس متوسطه، چاپ پنجم، مطابق آخرین پروگرام مصوبه شورای عالی معارف، ۱۳۱۲ (ش. ۱)، تهران، ناصریه، شرکت مطبوعات، رقمی، ۱۹۰ ص.، چاپخانه اتحادیه. قسمت اول اروپا:

جغرافیای عمومی، موقع، مساحت، شکل، آب و هوا، رودها، سواحل و جزایر ناحیه مربع کوهستانی، جدول نام ممالک، نوع حکومت، مساحت برحسب کیلومتر، جمعیت ۳۳ کشور اروپائی. (ص. ۲۷-۲۸)

ممالک اروپا، اوضاع طبیعی، سیاسی کشورهای مختلف اروپا به تفکیک اروپای شمال غربی، شمالی، شرقی، غربی و مرکزی و جنوبی (ص. ۱۴۶-۲۸)

قسمت دوم آفریقا:

جغرافیای عمومی، شناخت وضع طبیعی، تقسیمات سیاسی، جمعیت، وضع زندگی بعضی از قبایل آفریقائی ممالک آفریقا، ممالک مغرب، آفریقای شرقی، آفریقای استوائی، آفریقای جنوبی، ماداگاسکار. (ص. ۱۹۰-۱۴۶)

(ممکن است کتاب ناقص باشد چون از اقیانوسیه اطلاعی بدست نمی دهد و به صفحه ۱۹۰ بدون ذکر پایان و رسوم متداوله پایان می پذیرد.)

*

در قسمت مربوطه ایران که ۹۰ صفحه از کتاب را شامل می شود، مطالب زیر را دربر دارد:

اول: کلیات اوضاع طبیعی، موقع نجومی (ص. ۱۲۱)، سواحل و سرحدات (ص. ۱۲۲)، کوهها (ص. ۱۲۴)، آب و هوا (ص. ۱۳۱)، رودها (ص. ۱۳۳)، صب (حوضه آبریز) دریاچه ارومیه، خلیج فارس، هامون سیستان (ص. ۱۳۵)، جزایر ایران (ص. ۱۴۰).

دوم، جغرافیای سیاسی ایران: سکنه، نژاد، مذهب، طوایف

بادیه نشین^۳ (ص. ۱۴۳)، ایالات و ولایات ایران (ص. ۱۴۷) که شناخت طبیعی، سیاسی، اقتصادی شهرها و قصبات ایالات و ولایات را شامل می شود. (هر قسمت دارای توضیحاتی است که جغرافیای تاریخی و تاریخ منطقه را ریشه یابی می نماید).

سوم: جغرافیای ثروتی ایران (ص. ۱۸۸)، فلاح (ص. ۱۸۸)، صنعت (ص. ۱۹۶)، تجارت (ص. ۱۹۹)، جدول احصائیه تجاری ایران، واردات (ص. ۲۰۸)، صادرات (ص. ۲۰۹)، ممالکی که با ایران تجارت می کنند (ص. ۲۱۰).

*

وزارت معارف

جغرافیای پنج قطعه، برای تدریس در سال پنجم ابتدائی.

جغرافیای ایران، برای تدریس در سال ششم ابتدائی. از طرف وزارت معارف تألیف و نشر شده، طهران، ۱۳۰۹ ش. مطبوعه مجلس، چاپ چهارم، ۱۳۱۴. سیاسی، دوستونی، ۲۵×۲۱ سانتیمتر چاپ سربی، ۱۴۸ ص.، شرکت محدود طبع کتاب.

*

در تیر ماه ۱۳۰۸ شمسی و تیر ماه ۱۳۱۰ برطبق دو تصویب نامه هیئت وزراء وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه عهده دار می گردد که جغرافیای پنج قطعه عالم و جغرافیای ایران را برای سالهای پنجم و ششم ابتدائی تألیف و نشر نماید و در تمامی مدارس ذکور و اناث منحصراً تدریس شود. کتاب مذکور در سال ۱۳۱۰ منتشر و از آن زمان تا سال ۱۳۳۷ به مدت ۲۷ سال منحصراً در سراسر ایران تدریس می گردید مستثنی جاییهای اوایل آن دارای کیفیت جایی و نقشه های بهتر و چاپهای اواخر آن خلاصه تر و از آن کیفیت برخوردار نیست ۷۷ صفحه اول کتاب جغرافیای پنج قطعه و جغرافیای ایران آن از صفحه ۷۸ آغاز و به صفحه ۱۴۸ پایان می پذیرد.

*

محتوای قسمت اول کتاب به شرح زیر می باشد:

کلیات جغرافیا، تعریف، تقسیم بندی، نوات و سارات و اقطار
ص ۲-۴

شکل زمینی، حرکات زمینی، مناطق سطح گانه، جهات، افق، محور، اسوا، مدارات، نصف النهارات، نقشه ها و کره های جغرافیائی

ص ۴-۸

جغرافیای طبیعی، خاک، آب، آب و هوا.

ص ۸-۱۰

اصطلاحات جغرافیای طبیعی، سطح قطعه، پنج اقیانوس، کوه، سلسله جبال، تپه، آتشفشان، فلات، جلگه و دشت، صحرا و کویر، واحه، اقیانوس، دریا، ساحل، خلیج، جزیره، شبه جزیره، مجمع الجزایر، تنگه.

*

محیط طبایعی محمد

جغرافیای نو، برای دوره اول دبیرستانها، مطابق آخرین برنامه وزارت معارف، جلد اول، کلیات، اقیانوسیه و آمریکا، ناشر

کتابخانه مظفری، ۱۳۱۵ شمسی، سری، رقمی، ۲۰×۱۴ سانتیمتر، ج + ۱۹۸ ص.

فصل هشتم: شلی، ص ۱۹۰
باب سوم: نواحی قطبی.

فصل اول: ناحیه شمالی، ص ۱۹۳
فصل دوم: نواحی جنوبی، ص ۱۹۷

*
کتاب دارای تقسیماتی به شرح زیر می باشد:

مقدمه: تعریف جغرافیا، ص ۲-۴
کتاب اول: کلیات جغرافیا، ص ۵-۱۳۲
کتاب دوم: عالم جدید، ص ۱۳۳-۱۹۸
کتاب اول به سه باب و هر باب به چندین فصل به شرح زیر تقسیم می گردد:
باب اول: جغرافیای طبیعی.

*
چاپ پنجم کتاب مذکور با حذف جغرافیای پنج قطعه، بقیه آن در ۱۳۲ ص. تقریباً " همانند مجدداً " به چاپ رسیده و با جغرافیای نو (قسمت ایران) عزت پور توسط همان ناشر منتشر شده است.

عزت پور

جغرافیای نو، جلد سوم، مخصوص سال سوم دبیرستانها، مطابق برنامه رسمی وزارت معارف، چاپ اول، مشتمل بر آسیا و ایران، سری، رقمی، ۲۰×۱۳/۵ سانتیمتر، ۱۳۲ ص. بدون تاریخ، (در مقایسه و استنساظ با جاییهای دیگر چاپ یکی از سالهای ۱۳۱۵ تا ۱۳۱۹ ش.) ناشر کتابخانه مظفری، چاپ چاپخانه دانش.

فصل اول: مقدمات ریاضی و شناخت زمین، ص ۵-۳۳
فصل دوم: توصیف سطح زمینی، ص ۳۴-۴۶
فصل سوم: آب و پدیده های مربوط بدان، ص ۴۷-۶۶
فصل چهارم: هوا، ص ۶۷-۸۵
باب دوم: جغرافیای انسانی.

*
کتاب مذکور دارای دو قسمت به شرح زیر است:
قسمت اول: جغرافیای آسیا، اصطلاحات جغرافیای طبیعی، نباتات، حیوانات، معادن، جغرافیای سیاسی، نفوس، نژاد، مذهب، تقسیمات سیاسی، شناخت و معرفی کشورهای مختلف آسیا (اوضاع طبیعی و سیاسی)، ص ۲-۶۶

فصل اول: انسان، ص ۸۹-۹۱
فصل دوم: هیئت اجتماع، ص ۹۲-۹۵
فصل سوم: جمعیت روی زمینی، ص ۹۷-۱۰۰
فصل چهارم: نژاد و زبان، ص ۱۰۱-۱۰۷
فصل پنجم: آئین، ص ۱۱۰-۱۱۵

قسمت دوم: فلات ایران، اوضاع جغرافیایی مفصل ایران، اوضاع طبیعی، کوهها، رودها، نژاد، اسامی مختلفه کشور ایران، حدود، دریاها، خلیجها، رودها، صوب بحر خزر، ارومیه، دریاچه هامون، خلیج فارس، دریاچهها، طول و عرض جغرافیائی، ص ۶۷-۸۳
اوضاع سیاسی ایران، جمعیت، نژاد، حکومت، ایالات و ولایات ایران، معرفی و شناخت ایالات و ولایات، شهرها و قصبات، اوضاع طبیعی مناطق به اختصار، اوضاع سیاسی مناطق مختلف، اوضاع اقتصادی، جدول اسم های قدیم و جدید مناطق، ص ۸۳-۱۳۱

باب سوم: جغرافیای اقتصادی.
فصل اول: کار انسانی، ص ۱۱۸
فصل دوم: زراعت، ص ۱۱۹
فصل سوم: گلخانه داری، ص ۱۲۲
فصل چهارم: شکار، ص ۱۲۳
فصل پنجم: صنعت (هس)، ص ۱۲۴
فصل ششم: تجارت، ص ۱۲۷
فصل هفتم: ارتباط تجاری، ص ۱۲۸

کتاب دوم به سه باب و هر باب به چندین فصل به شرح زیر تقسیم می گردد:
باب اول: اقیانوسیه.

*
در سال ۱۳۱۹ کتاب مذکور تحت عنوان " جغرافیای نو " قسمت ایران با کمی تجدیدنظر در ۸۴ ص. مجدداً توسط همان ناشر به چاپ می رسد و به همراه جلد سوم جغرافیای نو آفای محیط طباطبائی (چاپ پنجم) در یک مجلد منتشر می گردد.

فصل اول: کلیات، ص ۱۳۳
فصل دوم: تقسیم سیاسی، ص ۱۳۸
فصل سوم: وضع طبیعی، ص ۱۳۹

یادداشت

- ۱- نقل به اختصار از پشت جلد کتاب جغرافیای امید.
- ۲- کتابخانه اداره کتابهای درسی، اداره کل نگارش، وزارت آموزش و پرورش، شماره ثبت ۲۳۲۰ (رویت شد).
- ۳- در صفحات ۱۴۵، ۱۴۶ و ۱۴۷ مختصر اطلاعاتی از ایلات و عشایر مختلف ایران بدست می دهد و در مجموع آنها را به هفت دسته تقسیم نموده است که طویایف مهم هر دسته و محل جغرافیائی آنها را با مختصر سابقه تاریخی مربوط بیان می دارد.

باب دوم: آمریکا، ص ۱۳۹
فصل اول: کلیات، ص ۱۵۵
فصل دوم: تقسیمات سیاسی، ص ۱۶۱
فصل سوم: کانادا، ص ۱۶۲
فصل چهارم: اتازونی، ص ۱۶۷
فصل پنجم: مکزیک، ص ۱۷۶
فصل ششم: برزیل، ص ۱۸۱
فصل هفتم: آرژانتین، ص ۱۸۶